

‘Wat zyn toch onze Nederlandsche meisjens, over ’t geheel?’ Onderzoek naar feminisme in de eind-achttiende-eeuwse Nederlanden aan de hand van *Het revolutionaire huishouden van Lieve van Ollefen* (1798)

Letterkundige Emma Haché onderzoekt aan de hand van het toneelstuk *Het revolutionaire huishouden* (1798) van Lieve van Ollefen het feministische debat in de achttiende eeuw in de Nederlanden. Zowel verscheidene revoluties als het opkomende idee van de gescheiden sferen vormden eind achttiende eeuw de basis voor feministisch verzet. Terwijl in omringende landen Olympe de Gouges en Mary Wollstonecraft in de pen klommen om zich te verzetten tegen sociale ongelijkheid en mannelijke dominantie, bleef het in de Nederlanden opvallend stil. Terwijl ook hier een woelig politiek schouwtooneel aan de gang was met de Patriottenopstand en de Bataafse Revolutie. Haché herkent in Van Ollefens radicaal feministische werk met patriarchale trekjes precies de ambiguïteit van waaruit ze de politieke en sociale spanningen in de Nederlanden kan duiden.

Het citaat dat de titel vormt van dit artikel is een uitspraak van het hoofdpersonage uit het toneelstuk *Het revolutionaire huishouden*. De republikein Standman, vader van zes dochters, vraagt zich luidop af wat er moet worden van de Nederlandse meisjes die grootgebracht worden als ‘slaavinnen van heerszuchtige mans’. (Van Ollefen 1798: 18) Hij klaagt hiermee expliciet het idee van de gescheiden sferen aan: de maatschappijvisie die mannen in de publieke ruimte plaatst en vrouwen als het ware ‘gevangenzet’ in de private sfeer. Lieve van Ollefen wilde als radicaalgezind patriot een ‘revolutie in de revolutie’ (Everard 2002: 220) starten met *Het revolutionaire huishouden*. Hij stond niet alleen een politieke ‘Bataafse Revolutie’ voor, maar ook een vrouwenrevolutie, waarbij vrouwen meer rechten en meer gelijkheid zouden krijgen. Hij bevond zich met zijn *revolutionaire huishouden* dan ook in de bloeiperiode van de Verlichting, waarin discussies over gescheiden sferen (en bijgevolg een seksedebat) hoog oplaaiden. Het gedachtegoed van de Nederlandse Verlichting droeg sterk bij aan de sociaal-economische invulling van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de context van de opkomende natiestaat. Mannen moesten de rol vervullen van kostwinner en wijze *pater familias*, terwijl de vrouwen eerbare echtgenotes en huisvrouwen behoorden te zijn die toekomstige burgers grootbrachten. Daarnaast heerste er eind achttiende eeuw ook een revolutionair klimaat, dat van de ‘Bataafse Revolutie’ (1794-1799). Deze hang naar moderniteit en vernieuwing bracht echter nauwelijks sociale gelijkheid met zich mee op het vlak van man-vrouwverhoudingen.

De onderzoeksvraag die ik zou willen opwerpen in dit artikel is in hoeverre *Het revolutionaire huishouden* (1798) van Lieve van Ollefen gezien kan worden als een

radicaal werk dat zich mengt in het feministische debat ten tijde van de Bataafse Republiek, eind achttiende eeuw. Om deze hoofdvraag kritisch te kunnen onderzoeken, koppel ik er de volgende deelvragen aan: als er al een feministisch debat was in de Nederlanden, hoe moeten we dat debat dan categoriseren in vergelijking met de meer bekende debatten in Frankrijk en Engeland in die periode? En hoe radicaal was Van Ollebens stellingname dan eigenlijk met het oog op de doorwerking van traditionele constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid? Om het ‘feministisch gehalte’ van Van Ollebens tekst te meten zal ik gebruik maken van de definitie van historica Karen Offen, die drie criteria opwerpt om een persoon in eender welke tijdsperiode aan te kunnen duiden als feminist. De term ‘feminisme’ ontstond pas eind negentiende eeuw, maar Offens tijdloze categorisatie, die gebaseerd is op vergelijkend historisch onderzoek, vormt toch een goed vertrekpunt om uitspraken te doen over het feministisch gehalte van een achttiende-eeuws werk zonder in anachronismen te vervallen. Volgens haar criteria moet – in dit geval – de auteur allereerst de eigen interpretaties en geleefde ervaringen van vrouwen erkennen, zonder daarbij terug te vallen op het geïnstitutionaliseerde ideaalbeeld van de vrouw. Ten tweede moet de auteur zich bewust zijn van en zich kwaad maken over de onrechtvaardigheid en ongelijkheid die vrouwen als groep ondervinden ten opzichte van mannen als groep. Ten slotte moet de auteur die ongelijkheid ook willen bestrijden door bestaande ideeën, praktijken en instituties aan de kaak te stellen en mannelijke privileges in vraag te stellen. (Offen 2000: 24) Het feministische karakter van *Het revolutionaire huishouden* zal ik afleiden uit de mate waarin het werk voldoet aan deze definitie. Daarna is het echter nog maar de vraag of *Het revolutionaire huishouden* zo eenduidig als ‘emancipatoir’ te karakteriseren is. In dit artikel wil ik het feministische gehalte van het toneelstuk kritisch onderzoeken door de spanningsvelden in de tekst bloot te leggen en ze binnen een bredere sociale en politieke context te plaatsen.

‘Die goede vader kan tog allerliefst praatzen!’

In zijn voorwoord richt Van Ollefen zich tot de Bataven, het dappere volk uit de Oudheid waarnaar de Nederlandse patriotten zichzelf vernoemen, en wijst hij erop dat er iets grondig mis is met de behandeling van de Nederlandse meisjes en vrouwen:

Van ons, Bataaven, kan, over het algemeen, gezegd worden, dat wy, in onze dochters, der Maatschapye geene waarlyk vrye, fraaje menschen leveren; maar voorbeschikte slaavinnen; onderworpingen aan veelen van sulke omstandigheden, die de Aarde tot een traanendal, en het leven tot een haatelyken last maaken; omstandigheden, evenwel aan den anderen kant, welken alle kracht van teistering benomen kan worden, door verstand en bekwaamheden; dan, helaas! deezen zyn menschlyke cieraadjn, en hulpbronnen in nood, waarmede onze Bataafsche dochters, (eenige weinigen uitgezonderd,) geheel onbekend zyn – myn Standman heeft zulks beseft, en daarom tegen de tyranny der gewoonte gerevolteerd; waare Patriotten zullen

hem zekerlyk navolgenswaardig vinden – God laate dat gebeuren! (Van Ollefen 1798)

De geleefde ervaringen van vrouwen die ontzegd worden van ‘verstand en bekwaamheden’ erkent Van Ollefen (hun leven is ‘een haatelyken last’). Hij maakt zich kwaad over hun ongelijke behandeling als waren zij slavinnen en hij wil die ongelijkheid (oftewel ‘tiranny der gewoonte’) bestrijden door zijn toneelstuk als voorbeeld te stellen, zodat vele patriotten zouden beginnen te handelen als Standman. Dat Van Ollefens hoofdpersonage Standman ‘tog allerliefst kan praatzen’ (Van Ollefen 1798: 2) mag niet verbazen. Als moderne intellectueel houdt Standman zijn gezin steeds bij de les en vanachter zijn door boeken omgeven bureau zet hij zijn visies uiteen over de erbarmelijke toestand van vrouwen in de Nederlandse maatschappij. Vrouwen krijgen geen degelijke opvoeding en worden opgesloten in het huishouden tot ze in het huwelijk treden, om dan opnieuw vastgezet te worden in het huishouden. Standman wil zijn dochters voor dit rampspoedige lot behoeden en laat ze dan ook allemaal een studie of beroep naar keuze uitoefenen. De drie dochters die in het stuk voorkomen zijn de schoenmaakster Maria, de kleermaakster Elisabeth en de schilderes Catharina.

Debatten rond opvoeding, huwelijk en het idee van de gescheiden sferen vormden belangrijke katalysatoren voor feministisch verzet. Toen burgerschap daar, in het kader van de Franse Revolutie (1789), nog bijkwam als omstreden discussiepunt – wie mocht er namelijk beschouwd worden als ‘burger’? (Offen 2010: 1) – werd de positie van vrouwen een politieke aangelegenheid. Bekende kritische feministische stemmen waren in Frankrijk bijvoorbeeld de schrijfster Olympe de Gouges en de filosoof Nicolas de Condorcet. De Gouges nam het schijnbare universalisme van de revolutie op de korrel (Scott 1996: 20) en bekritiseerde openlijk de mannelijke dominantie. Marquis de Condorcet stelde gelijke rechten voorop en vond het ronduit onredelijk dat vrouwen de rechten van het burgerschap ontzegd werden. Een andere bekende feministische stem uit dezelfde periode is de Engelse Mary Wollstonecraft. Ze stond een gelijkheidsfeminisme voor en ijverde voor een gelijke opvoeding voor jongens en meisjes. Ook meisjes moesten ‘zich tot sociaal en economisch onafhankelijke burgers kunnen ontwikkelen en aanspraak kunnen maken op dezelfde rechten’, maar ze blijft over het algemeen redelijk gematigd in haar opvattingen omdat ze ‘de vervulling van huishoudelijke taken als een hoogst belangrijke maatschappelijke deugd’ ziet. (Koolhaas-Grosfeld 2013: 201)

In de Nederlanden rommelde er eind achttiende eeuw ook van alles op politiek vlak. Toch verschilde het Nederlandse revolutionaire klimaat danig van – bijvoorbeeld – het Franse. Het bestuur van de burgerlijke regentenklasse werd in de Nederlanden voornamelijk in twijfel getrokken omdat zij verantwoordelijk zouden zijn voor het bederf van de zeden in de samenleving. (Los 1995: 148) De patriotten wilden dan wel een staatshervorming doorvoeren, maar over het algemeen primeerde voor hen de eis om een beschavingsoffensief. Ook in Standmans discours is goed te merken dat hij zowel het politieke als het zedelijke verval van de natie wil tegengaan: ‘Wy zyn niet

alleenlyk revolutionair in het staatswezen; maar ook omtrent de gewoonte van ons Land, ten opzichte van de dochters'. (Van Ollefen 1798: 16) Toch doet hij zich tegenover zijn twee aanwezige dochters en echtgenote voor als de alwetende pater familias en gezagsdrager. Hij neemt voortdurend het woord, waardoor het volledige stuk eerder rond hem lijkt te draaien dan rond de vrouwen, die volgens zijn eigen principes de hoofdrolspeelsters zouden moeten zijn.

Op het eerste gezicht erkent Standman dus wel de geleefde ervaringen van vrouwen – als 'slaavinnen van heerschzuchtige mans' (Van Ollefen 1798: 18) – en sluiten zijn opvattingen aan bij het eerste criterium van Offen. Hij maakt zich daarnaast kwaad over het onrecht dat vrouwen als groep wordt aangedaan in vergelijking met mannen en sluit dus ook aan bij het tweede criterium. Desalniettemin vertrekt hij vooral vanuit zijn eigen ervaring en oordeel over vrouwen. Hij presenteert het als zijn eigen verdienste dat zijn dochters zo'n opvoeding mogen genieten. Jan Wim Buisman benoemt het opvoedkundige aspect van de Nederlandse Verlichting als eigen aan de 'emancipatie' van de Nederlandse vrouwen; hen meer macht geven op – bijvoorbeeld – bestuurlijk vlak was hier niet aan de orde. (Buisman 1992: 386) Dat Standman zijn dochters allemaal de kans geeft om een studie of beroep naar keuze uit te oefenen, kan voor zijn tijd dus als een revolutionaire opvoeding beschouwd worden, maar verliest aan radicale en feministische waarde als Buismans redenering in rekening genomen wordt. Het terrein van de opvoeding was nu eenmaal het meest gangbare terrein om vrouwen meer kansen te bieden. Standmans echtgenote en zijn dochters Elisabeth en Maria blijven daarboven voortdurend binnenshuis – zelfs tijdens het uitoefenen van hun beroep – waardoor ze nog steeds sterk verbonden worden aan het huishouden.

De thematiek van Van Ollefens toneelstuk mocht dan wel revolutionair aandoen, toch was het stuk niet uniek in zijn genre. Amber Oomen-Delhay (2019) heeft onlangs laten zien dat politiek en theater eind achttiende eeuw zeer nauw met elkaar verweven waren en dat theater een belangrijk platform was voor het verkondigen van revolutionaire idealen. *Het revolutionaire huishouden* is vermoedelijk nooit opgevoerd en aangezien het verhaal zich slechts uitstrekt over één bedrijf, waarin Standman een gesprek voert met zijn gezinsleden en enkele andere personages, doet het stuk eerder aan als een discussiestuk in de vorm van een drama – perfect voor een moderne intellectueel als Van Ollefen. De verlichte idealen van de late achttiende eeuw dienden niet altijd de emancipatie van de vrouw en vaak waren die idealen zelfs in tegenspraak met die emancipatie. In het werk van een verlichte geest zoals Lieve van Ollefen komen deze spanningen duidelijk tot uiting: zijn radicaal hervormingsgezind en patriottisch

'Hij neemt voortdurend het woord, waardoor het volledige stuk eerder rond hem lijkt te draaien dan rond de vrouwen, die volgens zijn eigen principes de hoofdrolspeelsters zouden moeten zijn.'

hoofdpersonage poneert enerzijds radicale ideeën over de positionering van vrouwen, maar conformeert zich anderzijds ook aan het gangbare verlichtingsideaal. Omdat Standman zijn dochters hun beroep binnenshuis laat uitoefenen, lijkt Van Ollefen te willen zeggen dat de geestelijke ontwikkeling van vrouwen en de maatschappelijke verbetering van hun positie hun huishoudelijke plichten nooit in de weg mogen staan. Dat *Het revolutionaire huishouden* zou aansluiten bij Offens eerste criterium kan bij nader inzien dan ook sterk in twijfel getrokken worden.

‘Weg met dat zwakmoedig vreezen! Voegt dat een revolutionaire vryheidsdochter?’

Dat de focus van Van Ollefens stuk ligt op het gezin hoeft niet te verbazen: om de natie te redden van moreel en economisch verval, werd het gezin in de achttiende eeuw gezien als hoeksteen van de samenleving waarin ieder zijn eigen rol had. (Los 2018: 91) Er heerste bijgevolg een ‘dissenting culture’ (Jourdan 2009: 578), waarbij het tegengaan van het verval van de natie een gemeenschappelijk doel was, of je nu patriot of orangist was, of man of vrouw. Standman spreekt zijn echtgenote Charlotte hier op een gegeven moment ook op aan, want er zijn volgens hem nog te weinig échte republikeinen die willen vechten voor de vrijheid. Zowel revolutionaire mannen als vrouwen moeten volgens Standman onverschrokkenheid tonen, zelfs al belanden ze vanwege hun acties bij het Comité van Waakzaamheid, dat de orde handhaaft. Charlotte is nogal wantrouwig over dat comité, waarop Standman uitroept: ‘Weg met dat zwakmoedig vreezen! Voegt dat een revolutionaire vryheidsdochter?’ (Van Ollefen 1798: 8) Hij concludeert dan maar dat het voor vrouwen nu eenmaal moeilijker is om onverschrokkenheid te tonen: ‘Hoe men de vrouwtjens ook voorspreëke, en opleide, de manlyke cordaatheid, die onverschrokkenheid van hart, welke een vrucht van de beminnyke onschuld is, wil er tog maar niet in, ten minsten by zeer veelen niet.’ (Van Ollefen 1798: 12) Op die manier duwt hij vrouwen in het hokje van het ‘zwakke geslacht’. Het gelijkheidsdenken mocht zich namelijk niet te ver doortrekken, en om zich hiervan te verzekeren werden vrouwen als zwak en emotioneel bestempeld. Er werd hen voorgehouden dat het huishouden hun enige bestemming was. (Sturkenboom 1998: 342)

Er kwamen uiteraard wel tegenreacties op die normerende idealen, zowel radicale als gematigde. Het klimaat van de Bataafse Revolutie bood namelijk ook meer speelruimte voor schrijvende vrouwen. (Dekker 1989: 563) Volgens Rudolf Dekker kwam

‘Van Ollefens radicaal hervormingsgezind en patriottisch hoofdpersonage poneert enerzijds radicale ideeën over de positionering van vrouwen, maar conformeert zich anderzijds ook aan het gangbare verlichtingsideaal.’

deze ‘allereerste feministische golf’ tot een einde in 1798 toen ‘het revolutionaire bewind gestabiliseerd was’. (1989: 563) Gelet op de datum van *Het revolutionaire huishouden* (1798), kan dat de radicaliteit van Van Ollefen beïnvloed hebben. Bovendien vormden ook de steeds populairder wordende genootschapscultuur – naar het voorbeeld van de Franse saloncultuur – maar voornamelijk ook de tijdschriftencultuur belangrijke discussieruimtes voor feministische uitingen in het laatste decennium van de achttiende eeuw. Een radicale journaliste die van belang is voor dit onderzoek was Catharina Heybeek, die in 1797 samen met Van Ollefen de *Nationaale Bataafsche Courant* op poten zette. (Jensen 2001: 64) Heybeek verzette zich sterk tegen de huiselijkheidsideologie en werd zelfs veroordeeld voor een van haar werken. Inger Leemans en Gert-Jan Johannes (2013: 700) karakteriseren Heybeek en Van Ollefen als ‘warme voorstanders van vrouwenparticipatie’. Het kan dan ook bijna geen toeval zijn dat de meest ‘revolutionaire’ dochter van Standman Catharina heet.

Heybeek schreef in januari 1798 een opruiend stuk in de *Oprechte Bataafsche Courant*, waarin ze vrouwen aanspoorde om hun mannen voor vrijheid te doen vechten. Er moest en zou een radicaal-democratische grondwet komen, zonder al te veel orangistische inspraak:

Wy zyn vrouwen! - ja gy zyt Vrouwen, maar Vryheid minnende Vrouwen, die van ketens gruwet, de slaverny vervloekt; zweert dan trouw, gy kunt het doen: het Vaderland, eischt het van u; slechts eenen wenk ten goede, en uwe Mannen, uwe Minnaars zyn bereid; spoort aan dan; spoort aan dan! tekent, myne geliefde Zusters! het Vaderland moet gered; (Heybeek 1798 in Everard 2001: 76)

Vrouwen hadden volgens Heybeek, net zoals mannen, de belangrijke taak om de vrijheid van het vaderland te bewaken. Zowel Van Ollefen als Heybeek begaven zich met hun bijdragen dus op het terrein van de politiek – zoals De Gouges dat ook deed in Frankrijk – en raakten daarmee aan een terrein waar vrouwelijke aanwezigheid helemaal taboe was. Na 1798 was het revolutionaire bewind echter gestabiliseerd en was er voor radicale stemmen geen plaats meer: orangisten en patriotten sloegen de handen in elkaar om standvastiger te kunnen overkomen tegenover het steeds machtiger wordende Frankrijk. (Rosendaal 2005: 114)

Vrouwelijke auteurs in de Nederlanden spraken zich vooral uit over opvoeding en emancipatie en stelden recht op vrijheid en ontwikkeling voorop naar het voorbeeld van bekende buitenlandse schrijfsters zoals Wollstonecraft. (Honings & Jensen 2019: 32) Radicale feministische uitingen waren schaars of verschenen anoniem. Het gros van de reacties bleef gematigd. Bekende schrijfsters zoals Betje Wolff en Aagje Deken haalden wel aan dat vrouwen ook in staat waren om ‘mannelijke’ eigenschappen als rationaliteit en abstraheringsvermogen te bezitten (Los 2018: 77-78), maar bleven zich in hoofdzaak toeleggen op het herstel van de natie. Het huishouden runnen was een taak van groot nationaal belang en was zagezegd de enige manier voor vrouwen om hun steentje bij te dragen aan het vaderland. ‘Hun geschriften ademden de geest van het

patriotse vrijheidsideaal en de burgerdeugd', aldus Joost Rosendaal. (2005: 214)

Dat de voorvechtsters van vrouwenemancipatie eerder een gematigde positie innamen betekent nog niet dat zij 'anti-feministisch' waren. Wel werd de positie van de vrouwen vaak verbonden met het herstel van de natie. Opvoedkundige hervorming primeerde meestal op politieke hervorming, waardoor politieke participatie van vrouwen nauwelijks op de agenda stond – in tegenstelling tot in Frankrijk. Omdat de huiselijkheidsideologie zo invloedrijk was, lag de focus dan ook hoofdzakelijk op de rol van de vrouw binnen het huishouden in plaats van op de mogelijke rol van de vrouw in de publieke ruimte. Dit spanningsveld wordt goed zichtbaar in *Het revolutionaire huishouden*: het drama sluit aan bij Offens tweede criterium, want in het stuk wordt duidelijk dat verschillende personages de ongelijkheid die vrouwen ervaren als groep niet aanvaardden. Ook lijkt het aan te sluiten bij haar derde criterium, omdat Van Ollefen met zijn stuk de ongelijkheid van vrouwen wil bestrijden door bestaande instituties en praktijken in vraag te stellen. Omdat hij die strijd via de opvoeding wil voeren – hij rept er met geen woord over hoe vrouwen zich buiten het huishouden kunnen ontplooiën – krijgt de beoogde vrouwenemancipatie echter nauwelijks een politieke dimensie.

'De Deugd is waar men haar medebrengt'

Dat het feministische klimaat in de Nederlanden eerder gematigd was, kan verklaard worden door het belang dat gehecht werd aan het concept 'deugd'. 'De deugd is waar men haar medebrengt' (Van Ollefen 1798: 24), zegt Standman bijvoorbeeld over zijn dochter Catharina. Zelfs al belichaamt ze in veel opzichten een revolutionair ideaal – ze oefent een beroep naar keuze uit en werkt nog eens buitenshuis ook – toch benadrukt Standman dat ze steeds deugd met zich meebrengt, zoals het een vaderlandslievende burger betaamt. Al van jongs af aan moest het belang van deugd en zedelijkheid onderstreept worden. Een gedegen zedelijke vorming moest kinderen niet alleen tot toekomstige burgers van de samenleving maken, maar hen vooral tot deugdzaam en vaderlandslievende leden van de maatschappij omvormen. (Los 1995: 146) De drang naar politieke hervormingen maakte een groot deel uit van de Bataafse Revolutie, maar het discours rond vaderlandse deugden nam evengoed een grote rol in beslag. Er was dan ook weinig ruimte voor radicale uitingen die de stabiliteit van het vaderland in de ogen van veel patriotten zouden kunnen bedreigen – denk aan het opeisen van volledige gelijkheid tussen mannen en vrouwen, ook op politiek vlak.

De focus kwam nadrukkelijk te liggen op de private sfeer en dat werd naar de eeuwwisseling toe enkel versterkt. Vaderlandsliefde werd expliciet verbonden met het huishouden – het gezin was nu eenmaal de hoeksteen van de samenleving. Die samentelling van vaderland en huiselijkheid had volgens historicus Niek van Sas de consequentie dat radicale feministische stemmen geen platform meer kregen. (2005: 160) Radicaliteit paste niet binnen het nationale ideaal van deugdzaamheid. Ook het patriottische politieke klimaat was sterk beïnvloed door het deugdzaamheidsideaal. De patriotten wilden het nieuwe constitutionele model dat ze voorstonden koppelen

aan traditionele republikeinse concepten zoals deugd (Velema 2013: 52), waardoor hun politieke visie een balanceeroefening werd tussen radicaliteit enerzijds en gematigdheid anderzijds. Die balanceeroefening is goed te zien in *Het revolutionaire huishouden*. Standman beoogt enerzijds radicaliteit omdat hij zijn dochters een uitzonderlijke opvoeding wil geven, maar wil daar anderzijds ook niet te ver in gaan. Zo legt hij op een bepaald moment uit aan de bezoeker Veelgoed waarom hij zijn dochters juist kler- en schoenmaakster liet worden: ‘Ik heb gedaan! Burger! gelyk meestal de geenen doen, die eene revolutie beginnen; deezen handelen naamyk alsdan ligtlyk ultra-revolutionair.’ (Van Ollefen 1798: 24-25) Standman handelt slechts ‘licht’ revolutionair omdat ‘ultra-revolutionair’ handelen vaak meer kwaads dan goeds met zich mee zou brengen. Hij wil daarnaast ook niet dat zijn dochters te zwaar gestraft zouden worden vanwege hun beroepskeuzes. Door ze kler- en schoenmaakster te laten worden en ze bijvoorbeeld geen politieke functie te laten ambiëren, past zijn streven volledig in de patriottische visie om radicaliteit met traditionaliteit te vereenzelvigen.

Deugdzaamheid was trouwens niet alleen nastrevenswaardig voor vrouwen. Deugden die eerder als vrouwelijk werden gezien, zoals bescheidenheid en nederigheid, werden van jongs af aan ook al voor mannen vooropgesteld. (Los 2018: 90) Deugdzaamheid aan sich behoorde dus niet toe aan een bepaalde sekse. Naast een deugdzame en bescheiden vrouwelijkheid was er volgens verlichtingsdenkers ook een standvastige en beschaafde mannelijkheid nodig om de natie naar een hoger niveau te tillen. Die mannelijkheid moest zich niet enkel in het publieke leven manifesteren maar evengoed binnen het huishouden. Het was immers de gewoonte om ‘staat, huishouden en gezin als overeenkomstige en aan elkaar gekoppelde instellingen te zien: falen op het ene niveau bracht falen op het andere niveau dichterbij.’ (Sturkenboom 2019: 126) In het publieke leven moest de man zelfstandigheid en onafhankelijkheid aan de dag kunnen leggen, terwijl hij in de privésfeer zorgzaamheid en opofferingsgezindheid moest tonen. (Te Velde 1993: 427) Volgens historica Dorothée Sturkenboom hield dit dan ook een tegenstrijdigheid in: ‘zij moesten hun “natuurlijke” standvastigheid, stoutmoedigheid en autoriteit in overeenstemming zien te brengen met de teerhartige gevoeligheid die tegelijk van hen gevraagd werd, zonder daarbij hun mannelijkheid te verliezen.’ (1998: 343) Bij vrouwen was er van zo’n tegenstrijdigheid evenzeer sprake. De teergevoeligheid die ze in het huishouden moesten tonen, werd tegelijkertijd als hun zwakte aangeduid waardoor ze ‘niet geschikt’ zouden zijn voor het publieke leven. Net zoals er zich op politiek vlak een spanningsveld toonde, manifesteerde de spanning tussen het publieke en private leven zich volop in de vorm van mannelijkheids- en vrouwelijkheidsconstructies.

Een sprekend voorbeeld van een spanningsveld tussen radicale revolutionariteit en

*‘Standman handelt slechts
‘licht’ revolutionair omdat
‘ultra-revolutionair’
handelen vaak meer
kwaads dan goeds met zich
mee zou brengen.’*

de verlichtingsideologie in de vorm van traditionele mannelijkheids- en vrouwelijkheidsconstructies, toont zich in *Het revolutionaire huishouden* als het over het huwelijk gaat. Standman bekritiseert uitvoerig de huwelijkspraktijk en sluit daarmee zeker aan bij Offens derde criterium, omdat hij de institutie van het huwelijk aan de kaak stelt, aangezien die voor ongelijkheid tussen vrouwen en mannen zorgt: ‘De meeste onzer dochters komen intusschen ook tot een huwelyk; (...) zie daar haar dan vrouwen, die den man spoedig zyne meerderheid doen beseffen, en des zig zelve tot slagtoffers van dat besef maaken.’ (Van Ollefen 1798: 21) Hij stelt dat vrouwen voorgoed in de onderdanigheid en afhankelijkheid belanden als ze in het huwelijk treden. Als een centraal onderdeel van de verlichte huiselijkheidsideologie was het huwelijk dus een traditioneel instituut dat feministische auteurs bekritiseerden.

Gezien die felle kritiek is het opvallend dat *Het revolutionaire huishouden* besluit met een huwelijk. Dochter Catharina wordt ten huwelijk gevraagd door een collega uit de fabriek – hij is ‘zo verrukt door haare deugd’ (Van Ollefen 1798: 38) – en Standman stemt er zonder al te veel tegenkanting mee in, zolang de echtgenoot in kwestie zich inzet voor de ‘zaak des Vaderlands’. (Van Ollefen 1798: 41) Hij stelt eerst de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen binnen het huwelijk aan de kaak, om vervolgens zijn dochter in het huwelijk te laten treden. Van Ollefens werk sluit dus eerder paradoxaal aan bij het derde criterium van Offen. Dit beantwoordt ook hoe radicaal Van Ollefens stellingname was met het oog op de doorwerking van traditionele constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid. *Het revolutionaire huishouden* zit vol tegenstrijdigheden: Standman beoogt een revolutionaire opvoeding maar wil niet té revolutionair uit de hoek komen om zijn dochters van onheil te besparen, hij bekritiseert traditionele instellingen zoals het huwelijk maar laat ze tegelijk ook toe en hij wil zijn dochters onafhankelijkheid gunnen terwijl hij tegelijkertijd hun zwakheden bekritiseert – ‘die onverschrokkenheid van hart wil er tog maar niet in’. (Van Ollefen 1798: 12) Revolutionaire en traditionele denkkaders lopen dus in elkaar over, wat maakt dat ik terecht vragen kan stellen bij Van Ollefens vermeende radicaliteit.

Conclusie

In hoeverre kan *Het revolutionaire huishouden* nu gezien worden als een radicaal werk dat bijdraagt aan het feministische debat in de Bataafse Republiek? Aangezien enkel het tweede criterium van Offen duidelijk aan bod komt in *Het revolutionaire huishouden* en het derde criterium er te weinig in doorklinkt, zou ik Van Ollefen categoriseren als een gematigd feministisch auteur. Op het eerste gezicht erkent Standman de geleefde ervaringen van vrouwen en stelt hij bestaande instituties (zoals het huwelijk en het politieke bestuur) aan de kaak. Hij wijst er wel meerdere malen op dat vrouwen ‘slavinnen’ zijn van hun mannen en hun huishouden, maar omdat hij vaak een schertsende toon aanslaat over de ‘vrouwetjes’ doet hij zijn erkenning van hun geleefde ervaringen teniet. De enige bestaande institutie die hij overigens effectief afgeschafte wil zien, is het orangistische bestuur; over het huwelijk spreekt hij zich eerst wel laatdunkend uit, maar omdat zijn dochter Catharina zelf trouwt aan het einde van het stuk wordt de

huwelijkspraktijk plots niet meer in vraag gesteld. Over de bestaande opvoedingspraktijk van meisjes stelt hij voor hoe de situatie 'er zou kunnen uitzien', maar hij drukt zijn revolutionaire visie te weinig door om het geloofwaardig te doen overkomen. Hij levert geen radicale bijdrage aan het bestaande feministische debat, omdat zijn patriottische politieke visie te sterk het belang overschaduwde dat hij hecht aan vrouwenemancipatie.

Dat brengt mij tot slot terug bij de titel van dit artikel: 'Wat zyn toch onze Nederlandsche meisjens, over 't geheel?'. (Van Ollefen 1798: 18) Nederlandse vrouwen uit de burgerij bevonden zich eind achttiende eeuw midden in een ideologische storm. Er werden hen allerlei normen en idealen opgelegd die enerzijds sterk doorgedrukt werden onder invloed van buitenlandse verlichtingsdenkers zoals Jean-Jacques Rousseau, maar anderzijds ook sterk bekritiseerd werden door zowel vrouwelijke als mannelijke feministische auteurs. Het Nederlandse feminisme van de late achttiende eeuw was in hoofdzaak gematigd, met respect voor de natie, doch met een radicaal randje. Wat vaststaat is dat het feminisme in de Nederlanden eind achttiende eeuw nog te weinig de aandacht heeft gekregen die het verdient. Dit artikel kan dan ook een aanzet vormen tot verder onderzoek van feministische stemmen in de Nederlanden – ze waren dan wel niet zo radicaal of wijdverspreid als in het buitenland, maar vertonen wel een dergelijke mate aan complexiteit en tegenstrijdigheid die diepgaandere analyse vergt.

Literatuur

- Buisman, J.W.**, *Tussen vroomheid en Verlichting. Een cultuurhistorisch en -sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland (1755-1810)*, Zwolle 1992.
- Dekker, R.M.**, 'Revolutionaire en contrarevolutionaire vrouwen in Nederland, 1780-1800'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 102 (1989): 545-563.
- Everard, M.**, 'In en om de (Nieuwe) Bataafsche Vrouwe Courant. Het aandeel van vrouwen in een revolutionaire politieke cultuur'. In: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 24 (2001): 67-87.
- Everard, M.**, 'Lieve Van Ollefen (1749-1816), Catharina Heybeek (1763-na 1805). Een ultrarevolutionaire 'loonschryver', een schrijvende Batavin en een gekwetste natie'. In: A. de Haas (red.), *Achter slot en grendel. Schrijvers in Nederlandse gevangenschap 1700-1800*, Zutphen 2002: 207-221.
- Honings, R. & Jensen, L.**, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*, Amsterdam 2019.
- Jensen, L.**, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt. Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*, Hilversum 2001.
- Johannes, G. & Leemans, I.**, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek*, Amsterdam 2013.
- Jourdan, A.**, 'Politieke en culturele transfers in een tijd van revolutie: Nederlands 1795-1805'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 124 (2009): 559-579.
- Koolhaas-Grosfeld, E.**, 'Voor man en maatschappij. Over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd'. In: F. Grijzenhout, N. van Sas & W. Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800*, Nijmegen 2013: 185-213.
- Los, W.**, 'De travestie van de moraal. Deugd en ondeugd als uitingen van mannelijkheid en vrouwe-

- lijkheid in het achttiende-eeuwse burgerlijke pedagogische discours?'. In: *De Achttiende Eeuw*, 27 (1995): 141-150.
- Los, W.**, 'Natuur of opvoeding? Sekse in achttiende-eeuwse pedagogische geschriften'. In: M. Everard & U. Jansz (red.), *Sekse. Een begripsgeschiedenis*, Hilversum 2018: 77-97.
- Offen, K.**, *European Feminisms 1700-1950. A political history*, Stanford 2000.
- Offen, K.**, *Globalizing feminisms, 1789-1945*, London & New York 2010.
- Ollefen, L. van**, *Het revolutionaire huishouden*, Amsterdam 1798.
- Oomen-Delhaye, A.**, *De Amsterdamse schouwburg als politiek strijdtoneel. Theater, opinievorming en de (r)evolutie van Romeinse helden (1780-1801)*, Hilversum 2019.
- Rosendaal, J.**, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, Volk en Vaderland, 1783-1799*, Nijmegen 2005.
- Sas, N. van**, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*, Amsterdam 2005.
- Scott, J.W.**, *Only Paradoxes to Offer. French feminists and the rights of man*, London & Cambridge 1996.
- Sturkenboom, D.**, *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*, Hilversum 1998.
- Sturkenboom, D.**, *De ballen van de koopman. Mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek*, Gorredijk 2019.
- Velema, W.**, 'Republikeinse democratie. De politieke wereld van de Bataafse Revolutie, 1795-1798'. In: F. Grijzenhout, N. Van Sas & W. Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800*, Nijmegen 2013: 27-63.
- Velde, H. te**, 'Viriliteit en opoffering. 'Mannelijkheid' in het Nederlandse politieke debat van het fin-de-siècle'. In: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 14 (1993) 4: 421-433.